

TOMAS KAVALIAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

POLITINĖ MORALĖ: VACLAVAS HAVELAS

Political Morality: Vaclav Havel

SUMMARY

This article analyzes the political morality of V. Havel in his essay, „The Power of the Powerless.“ Attention is given to Havel’s personality, to his role of a dissident, and then later as the Czech President. He declared that living in Truth under the totalitarian communist regime and under conditions of democracy had their own challenges.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojama V. Havelo politinė moralė, kuri išdėstyta jo esė „Begalių galybė“. Daug dėmesio skiriama paties Havelo asmenybei ir jo kaip disidento ir vėliau Čekijos prezidento vaidmeniui. Jo deklaruojamas gyvenimas Tiesoje totalitariniame komunizmo režime ir demokratijos sąlygomis atskleidė savo iššūkius.

ĮVADAS

Václavo Havelo terminai *gyvenimas mele* ir *gyvenimas tiesoje* sudaro jo politinės moralės pamatą¹. *Gyvenimas mele* atpažįstamas iš individo dalyvavimo palaikant sovietinę marksistinę ideologiją. Kaip teigiama Havelo politinėje esė „Begalių galybė“, net nėra būtina meluoti apie tariamą laisvę ir socialistinį gėrį². Pakanka ne-sakyti tiesos. Kada

karalius nuogas, o žiūrovai bijo tai ištar-ti ir visi iš baimės būti nubausti nutyli, kad karalius nuogas, tokio paklusnumo pakanka sovietinio socializmo režimui. Tačiau pasakyti garsiai ir viešai, kad „karalius yra nuogas“, t. y. pasakyti tai, ką visi mato ir supranta, – tai atsisakyti prisidėti prie ideologijos palaikymo. Taip prabylant apie savaime suprantamą

RAKTAŽODŽIAI: Tiesos pilietis, komunizmas, demokratija, laisvė, V. Havel, Z. Bauman, L. Cabada.

KEY WORDS: The Citizen of Truth, communist regime, democracy, freedom, V. Havel, Z. Bauman, L. Cabada.

reginį pereinama iš *gyvenimo mele* į *gyvenimą tiesoje*.

Anot Havelo, pakanka apsimesti, jog tiki, kad melas yra tiesa. Pakanka priimti pateiktus ideologinius socialistinės šalies teiginius kaip teisingus. Pavyzdžiui, kad socializmas žmogų išlaisvina arba kad Marxo filosofija – teisingiausia ir nekritikuotina, kad proletarai turėtų vienytis prieš kapitalistus. Tačiau, kai

žmogus pradeda kalbėti tiesą (istorikas – apie uždraustą istoriją, rašytojas – apie uždraustą literatūrą, pedagogas – apie uždraustą Dievą, ekonomistas – apie uždraustą laisvosios rinkos ekonomiką, politikas – apie uždraustą demokratiją ir žmogaus teises), jis tampa disidentu. *Gyvenimas tiesoje*, kai reikalaujama *gyventi mele*, lemia disidentišumą.

TOTALITARINIO REŽIMO SAVITUMAS IR GYVENIMAS TIESOJE

Havelo terminas „post-totalitarizmas“, kurį jis taiko socialistiniam režimui kaip *gyvenimui mele* apibūdinti, yra gąnėtina nevykęs. Įdomu, kad jis pats tai pripažino raštu toje pačioje „Begalių galybės“ esė. Anot jo, terminas „post-totalitarizmas“ nėra vykęs, bet negalėdamas sugalvoti geresnio, jį apibrėžia kaip savitą totalitarizmą. Žodis savitas čia labai svarbus. Mat režimo savitumas parodo, kad tai nėra klasikinis totalitarizmas, kur visuomenė bijo vieno diktatoriaus.

Šiame savitai totalitariniame socializme patys žmonės, tiek individualiai, tiek kolektyviai, prisideda prie socialistinės ideologijos – to *gyvenimo mele* – maitinimo. Čia jau kalbama apie ideologinę marksistinio socializmo savi-struktūrą. Kad suprastume, kaip toji savito totalitarizmo savi-struktūra funkcionuoja, Havelas pateikia prekiautojo daržovėmis, kuriam tarp svogūnų ir morkų reikia iškabinti lozungą „Visų šalių proletarai, vienykitės“, pavyzdį.

Svarbu elgtis taip, kaip visi, neišsiskirti, antraip gali kilti įtarimas, kad gal netikima, jog visų šalių proletarai turi vienytis.

Daržovių prekiautojas kioskelyje paklusnus režimui. Havelas jį pasirinko kaip pavyzdį atspindintį čekų ir slovakų pasidavimą režimui po sovietinių tankų įsiveržimo į Prahą 1968 m. Žmonės pasijuto moraliai iškastruoti, priešintis atrodė beviltiška. „Net jei pakeisi sistemą, sovietų tankai atvažiuos ir sutraiškys tai, ką pamėginai pakeisti. Tad vienintelė išeitis – pasitraukti į vidinį (o kai kuriems į išorinį) egzilį.“³

Havelas, tapęs Čekoslovakijos prezidentu (1989–1992), o vėliau perrinktas Čekijos prezidentu (1993–2003), yra pavadinęs save tiesos prezidentu⁴. Taip pasivadindamas jis, be abejo, turėjo omenyje ne tik savo garsiąją esė „Begalių galybė“, bet ir savo paties pavyzdį būti disidentu „post-totalitariniame“ režime, kada jis kalėjo kaip disidentas, kaip tas, kuris atsisakė gyventi mele, o tapęs prezidentu, tęsė gyvenimą tiesoje.

Jacques’as Rupnikas teigia, kad Havelo politinė eseistika įrodė jo politinės moralės universalumą. Anot jo, „Begalių galybės“ tekstu domisi tiek Kinijos disidentai, tiek Egipto Tahiro aikštės revoliucionieriai⁵. Tačiau taip pat pažymėti

na, kad po 1989 m. disidentai tapo tarsi roko žvaigždėmis, ypač Havelo atveju čekiškoje disidentų kultūros aplinkoje. Galima sakyti, kad disidentas idealistas priespaudos santvarkoje transformavosi į viešąjį intelektualą, politinės moralės žvaigždę. J. Rupnikas išreiškė abejonę, ar Havelui vertėjo tapti prezidentu antrą kartą. Juk dalyvavimas vadinamojoje *realpolitik* apsunkina tą *gyvenimą tiesoje*. Mat demokratinėje visuomenėje visi gali kalbėti tiesą ir ją manipuliuoti, o per einant iš socializmo į laisvąją rinką, per einant iš vienpartinės komunistų partijos ideologijos į daugpartinį pliuralizmą, jau nėra taip aišku, kas gi yra toji tiesa. Kaip matome šiandien, praėjus beveik trisdešimčiai metų nuo Sovietų Sąjungos ir jos Varšuvos pakto griūties, demokratija, skelbianti žodžio laisvę tiesai išsakyti, būtent tą tiesą sunaikino komunikacijų technologijomis, *realpolitik* makiaveliškais žaidimais, rinkimų strategijomis, kurias apvainikuoja partijų koalicijų sudarymas. Ideologiškai skirtingos partijos koalicijas sudaro jau nebe po rinkimų, o iki rinkimų, orientuodamosios į apklausas bei reitingus. Todėl pripažįstant, kad „post-totalitarinio“ režimo disidentas nori likti nepriekaištingu demokratinės visuomenės piliečiu, tuo „Tiesos piliečiu“, labai svarstyтина, ar 1989 m. nebuvo pats tinkamiausias metas sustabdyti savo viešą politinės moralės programą ir pereiti į demokratiją kaip eiliniam pi-

liečiui? Antraip gresia pavojus, jog „post-totalitarinio“ režimo Tiesos disidentas, patekęs į pliuralistinę žodžio laisvės politinę kondiciją, nesugebės čia būti kaip Tiesos pilietis, atmenant, kad demokratijoje jau nebegalima būti disidentu, galima likti tik pilietišku socialiniu kritiku. Su šia teze galima ginčytis ir ją reikia priimti tik teoriniame lygmenyje, nes praktika rodo, kad demokratinės valstybės skiriasi žodžio laisvės lygmeniu, nes kitaminčiai, turintys valdžiai nepriimtina politinę programą, gali būti persekiojami. Pavyzdžiui, demokratinėje Didžiojoje Britanijoje didesnę XX a. dalį buvo persekiojami bei baudžiami homoseksualūs asmenys. Lietuvoje tokie asmenys iki šių dienų taip pat buvo traktuojami kaip kultūriniai bei politiniai disidentai dėl tradicinei šeimai nepriimtinių deklaracijų. XX a. trečiajame dešimtmetyje JAV įdiegtas alkoholio draudimas, žinomas kaip *prohibition* laikotarpis, taip pat byloja apie tai, kad visuomenė kontroliuota puritoniškos ideologijos pagrindais, o XX a. JAV nuvilnijusi pilietinio nepaklusnumo banga, kai buvo kovojama už lygias juodaodžių teises lyderiaujant Martinui Lutheriui Kingui, taip pat byloja apie disidentiškumą demokratijos sąlygomis. Todėl tezę, kad disidentu negalima būti demokratijoje, nes ji suteikia žodžio laisvę, turi būti priimta tik teoriškai, demokratijos žodžio laisvę ir galimybę *gyventi tiesoje* suprantant idealistiškai.

DISIDENTO MISIJOS PROBLEMA DEMOKRATIJOS SĄLYGOMIS

Todėl verta klausti, ar tikrai idealistinis disidentas Havelas neturėjo laiku sustoti ir, šaliai pereinant į demokratiją,

atsisakyti politinės karjeros, numatyti, kad gyventi tiesoje taps problematiška? Juk ar ne šiame klausime ir glūdi J. Rup-

niko išreikšta abejonė, ar Havelas turėjo tapti iš pradžių Čekoslovakijos, o vėliau Čekijos prezidentu? Taip iškeliamė problemėnį klausimą: kada tinkamas metas sustoti už tiesą kovojančiam disidentui?

Į šį klausimą Zygmuntas Baumanas taip atsakė:

„Sustoti tinkamu metu“, kaip Jūs siūlote, žinoma, yra protingas patarimas, tačiau sunku nuspręsti, ar jau atėjo tas „tinkamas metas“. Tikiuosi, man pritarсите, kad tai esminis ir neišsprendžiamas klausimas, skirtingai vertinamas skirtingų teisėjų! Problema ap sunkina tai, kad išvados dėl „tinkamo meto“ arba dėl to, kas atrodo „pernelyg anksti“ ar „pernelyg uždelsta“, dažniausiai daromos jau po įvykių.

Šie Baumano žodžiai verčia klausti toliau: o kokie gi tie vertinimai? Apie vertinimus geriausiai pasakytų patys Čekijos intelektualai, disidentinio judėjimo tyrėjai bei liudytojai. Toliau pateikiamas šio straipsnio autoriaus surengtas pokalbis su Jiří Dědečkem, buvusiu čekų PEN centro prezidentu, Havelo kolega, ir Ladislavu Cabada, Vakarų Bohemijos Pilzeno universiteto profesoriumi, kuris yra tokių knygų kaip *Čekoslovakija ir Čekijos Respublika pasaulio politikoje* bei *Intelektualai ir komunizmo idėja* autorius.

T. Kavaliauskas: Dokumentiniame filme „Pilietis Havelas“ (*Občan Havel*) parodytas senyvo amžiaus čekas, gatvėje grojantis akordeonu ir dainuojantis: „Tegul Dievas apsaugo mūsų Havelą, visa tauta jį išrinko.“ Šie žodžiai nurodo Havelo santykį su Dievu bei visuotinį jo tautos palaimymą, bet ar visi čekai dėl to sutaria?

J. Dědeček: Kiek žinau, daug kas iš literatų rašė dainas apie jį. Dažnai tai buvo vien pelno vaikymasis, mat po Akso-

minės revoliucijos kai kurie menininkai mėgino Havelo šešėlyje įgyti gerą reputaciją ir tapti įžymūs. O Čekijos visuomenės sutarimas dėl Havelo lyderystės buvo gana trumpalaikis – dveji ar treji metai po režimo pasikeitimo, ne ilgiau. Po to „prasikalte“ žmonės susigaudė, kad naujasis Prezidentas, nors buvęs disidentų lyderis, jų nebus, nedarys egzekucijos, tad netikėtai jis tapo 50 proc. čekų blogaja sąžine. Buvę senojo režimo kolaborantai, komunistų partijos nariai ir net skundikai, įduodavę kitaminčius slapto sioms tarnyboms, ramiausiai dalyvavo demokratiniuose rinkimuose. Neapkęsti blogosios sąžinės yra labai natūralu, kaip ir užgniaužti ją sąsamonėje. Havelas buvo tiesiog etiškai pernelyg geras, pernelyg tobulas, palyginti su dauguma, net su jo bendražygiais...

L. Cabada: Taip, tik pirmuosius kelesius metus po 1989-ųjų daugmaž visi laikė Havelą išvaduotoju ir demokratinių reformų garantu. Yra dvi pagrindinės priežastys, kodėl situacija pasikeitė. Pirmą, didelė visuomenės dalis nepritarė Havelo svarbioms idėjoms, tokioms kaip kova su komunizmu (ypač priešinosi tie, kurie ankstesniais dešimtmečiais buvo aktyvūs komunistų partijos nariai), proamerikietiška laikysena (čekų požiūris į JAV vis dar smarkiai paveiktas komunistų „antiimperialistinės“ retorikos, simpatijų JAV pas mus gerokai mažiau negu, pavyzdžiui, Lenkijoje) ir apolitiškos politikos politika (tai amžina revoliucija, Havelui esant jos *arbiterelegantiarum*) ir t. t. Antra, Havelas, kaip ir kiti pagrindiniai žaidėjai, ypač Vaclavas Klausas, privalėjo atlikti tam tikrą politinį vaidmenį, kiekvienam teko įrodinėti, esą jis yra pats

geriausias. Kitaip tariant, nebuvo konsensuso dėl demokratijos supratimo, todėl daugumos principą jie stengėsi taikyti kuo dažniau. Havelo įvaizdį ypač sumenkino jo nusistatymas prieš kai

kuriuos Čekijos politinius veikėjus (pirmiausia – Klausą). Čia nevertinu, ar Prezidentas buvo teišus, ar ne, kalbu tik apie tokių žingsnių poveikį vyraujančioms nuotaikoms ir viešajai nuomonei.

* * *

Kaip matyti, tiek J. Dėdečekas, tiek L. Cabada išvelgia priežastis, dėl kurių sumažėjo Havelo populiarumas ar vienareikšmiškas jo, kaip disidento, glorifikavimas. J. Dėdečekas formuluotė labai taikli: „Čekijos visuomenės sutarimas dėl Havelo lyderystės buvo gana trumpalaikis – dveji ar treji metai po režimo pasikeitimo, ne ilgiau. Po to „prasikalte“ žmonės susigaudė, kad naujasis Prezidentas, nors buvęs disidentų lyderis, jų nebaus, nedarys egzekucijos, tad netikėtai jis tapo 50 proc. čekų blogąja sąžine.“ Tikėtasi, kad Havelo politinė moralė demokratijos sąlygomis suves sąskaitas su buvusiais komunistais, bet to neįvyko. Jis tapo pernelyg geras, kaip sako J. Dėdeček. O štai anot Cabada, „Havelas iš disidento transformavosi į *arbiterelegantiarum*, o ir jo proamerikietiška politika nebuvo taip laukiama kaip Lenkijoje dėl čekų nuostatų. Ginčai su V. Klausu (Čekijos premjeru, ekonomistu) taip pat nekėlė žavesio.“⁶

Pats Havelas yra sakęs, kad jis jautė misiją perversi šalį saugiai per „pokomunistinės transformacijos tiltą“. Rupniko teigimu, toks pasiaukojimas Havelą galėjo lydėti tik per pirmąją kadenciją, kai 1989–1990 m. reikėjo perversi tuometinę Čekoslovakiją iš socializmo į demokratiją⁷. Taigi kyla klausimas, koku mastu Havelui pavyksta savo moralinį disidento pranašumą išsaugoti užimant prezi-

dentą postą? Pavyzdžiui, Lenkijos „Solidarumo“ lyderis Lechas Wałęsa, tapęs pirmuoju prezidentu po 1989 m. aksominės revoliucijos, po pirmos kadencijos 1995 m. jau nebebuvo tas ankstesnis moralinis lyderis iš legendinės Gdansko laivų statybos profsąjungos. Kaip pažymėjo V. Tismāneanu, Lenkijoje po pereinamojo laikotarpio moralinis autoritetas pasikeitė, tad 1995 m. balsuota už Aleksanderį Kwaśniewskį⁸. Anot Tismāneanu, tai atitinka porevoliucinių transformacijų tendencijas ir logiką. O anot Baumano, „nusivylimas tuo didesnis, kuo labiau „porevoliucinė praktika“ skiriasi nuo prieš tai buvusios vizijos. Juk po to, kai dingsta pradinė *casusbelli*, tolesnę įvykių eigą lemia jau visai kiti galių santykiai.“⁹

Į šiuos klausimus, kilusius Havelo atveju, būtų galima atsakyti remiantis Michaelo Žantovskio (diplomato, literato, V. Havelo vardu pavadintos bibliotekos Prahoje vadovo) žodžiais.

Paklaustas, „kaip pačiam V. Havelui sekėsi suderinti imperatyvą *gyventi tiesoje* su vadinamąja *realpolitik*, reikalaujančia kartais ir labai skaudžių kompromisų“, Žantovskis atsakė taip:

Tiesa yra ta, kad V. Havelui visas šis kompromisų klausimas buvo labai nelengvas. Kai tekdavo rinktis, ar gyventi tiesoje, ar vis dėlto pasiekti užsibrėžtą politinį tikslą, jis dažniausiai rinkdavosi gyventi tiesoje. Visa tai apribojo jo kaip

politiko efektyvumą. Mes dažnai diskutijose tardavome, kad tiesiog negali būti kitoks žmogus, nei yra, negali išduoti savo principų.¹⁰

Tai reiškia, kad gyventi tiesoje *realpolitik* sąlygomis, kai manipuluojama žodžio laisve, yra iššūkis ir demokratijos sąlygomis.

IŠVADOS

V. Havelo suformuluoti gyvenimo tiesoje principai post-totalitariniame režime, kaip jis apibūdino savitą komunistinio režimo diktatūrą, yra pritaikomi pereinamuoju laikotarpiu į demokratiją ir pačioje demokratijoje, nors, žinoma, demokratijoje būti Tiesos piliečiu nepalyginti lengviau – negresia laisvės atėmimas už tiesą. Tačiau, kaip minėta šiame straipsnyje, dėl šios tezės galima ginčytis ir ją reikia priimti tik teoriniame lygmenyje, nes praktika rodo, kad demokratinės valstybės skiriasi žodžio laisvės lygmeniu, nes kitaminčiai, turintys valdžiai nepriimtina politiką programą, gali būti persekiojami ir žodžio laisvės sąlygomis.

Havelui transformavusis iš disidento į Čekoslovakijos ir vėliau į Čekijos prezidentą, jam pavyko išlikti Tiesos piliečiu. Jis atitinkamai buvo įvertintas tarptautinės bendruomenės: jam įteikti ordinai Vengrijoje, Slovakijoje, Latvijoje, Argentinoje, Gruzijoje ir daugelyje kitų šalių; kelis kartus nominuotas Nobelio taikos premijai. Jis suvaidino lemiamą vaidmenį integruojant Čekiją į NATO bei sutvirtinant Rytų Vidurio Europos anti-komunistinę, anti-sovietinę tapatybę integruojantis į ES, sukuriant esmines demokratines institucijas.

Havelo politinė moralė, kuri aiškina ma kaip gyvenimas tiesoje, kai totalitariniame režime sudaromas sąlygos gyventi mele, ir jo pilietinio nepaklusnumo

propagavimas nenaudojant jėgos primena Mahatma Gandi, kuris keletą dešimtmečių vedė indus į išsilaisvinimą iš Didžiosios Britanijos. Skirtumas būtų tas, kad Havelas buvo bohemos žmogus, rašytojas pasaulietis, neturintis glaudaus ryšio su religija, o Gandi polinės moralės neįsivaizdavo be jo paties religinių praktikų, santykio su Tiesa religinėje plotmėje. Paliekant šią lyginamąją biografiją ateičiai, čia norima atkreipti dėmesį į tai, kad abu – ir Gandi, ir Havelas – atliko savo, kaip Tiesos piliečių, pareigą, nors jų santykis su Dievu ir religija labai skirtingas.

Popiežiaus Jono Pauliaus II vizitas į Prahą Havelo kvietimu turėtų būti interpretuojamas ne kaip Havelo palankumas krikščioniškajai bažnyčiai, o kaip politinis ėjimas stiprinant pokomunistinės Čekijos ir Rytų Vidurio Europos laisvės idealą. Tai tampa aiškiau turint omenyje Jono Pauliaus II bendradarbiavimą su Gdansko „Solidarnosc“ judėjimu iki 1989 m. Berlyno sienos griuvimo ir Lenkijos bei Rytų Vidurio Europos išsivadavimo iš komunistinės ideologijos ir socialistinės santvarkos.

V. Havelas – šio išsivadavimo simbolis, sykiu savo asmenybe įkūnijantis bohemiško rašytojo ir disidento gyvenimo laisvę ir iš jos kylančią pagarbą savo autentiškai tapatybei abiejų santvarkų sąlygomis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Šie V. Havelo terminai ir jo pagrindinės idėjos esė „Begalių galybė“ yra aptarti kitame šio autoriaus straipsnyje „Intelektualų tipologija socialinės teorijos ir filosofijos požiūriais“ (Agora), kur Havelas priskiriamas tam tikram intelektualo tipui analizuojant individo santykį su holistine visuomene (Louiso Dumont'o perspektyva), o šiame straipsnyje sutelkiamas dėmesys į Havelo politinę moralę kaip buvusio disidento ir Čekoslovakijos bei Čekijos prezidento.
- ² Vaclav Havel, *Begalių galybė, Kas žmogaus galyje*. Vertė Grybauskas. Vilnius: Vaga, 1995.
- ³ VáclavHavel, playwrightandpresident [dramaturgas ir prezidentas], *Easternapproaches, The Economist*, 2011, gruodžio 18.
- ⁴ Filmas „Piliētis Havelas“ (*Občan Havel*), režisieriai Pavelas Koutecký, Miroslavas Janekas, 2007.
- ⁵ Jaqcues Rupnik, Apskritojo stalo diskusija Václavo Havelo atminimui. *The UCL Schoolof Slavonic and East European Studies*, 2012, vasario 14 d. Filmuota medžiaga prieinama YouTube.
- ⁶ Jiři Dēdeček / Ladislav Cabada: Apie Vaclavą Havelą ir Prahos deklaraciją dėl Europos sąžinės ir komunizmo, *Pokalbiai apie transkultūrinę Europos atmintį*. Sud. ir red. Tomas Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2014, p. 214.
- ⁷ Jaqcues Rupnik, Apskritojo stalo diskusija Václavo Havelo atminimui.
- ⁸ Vladimir Tismăneanu, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- ⁹ Zygmuntas Bauman, Apie atminties selektyvumą, disidentiškumą ir Rytų Vidurio Europos tapatybę, *Pokalbiai apie transkultūrinę Europos atmintį*, p. 191.
- ¹⁰ Donato Puslio pokalbis su Michael Žantovski. Problema – ne liberalioji demokratija, o mes patys. *Bernardinai*, 2017, lapkričio 27 d.